

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПІДГОТОВКА ДО СКЛАДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОХОДІВ З ПОЗИЦІЇ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Микола ГОРБЕНКО

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет і
мені Григорія Сковороди*

Анотація. У роботі розглянуті різноманітні аспекти організації складних туристичних походів.

Ключові слова: організація, спорт, походи, туризм, системний підхід.

Постановка проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Із багатьох причин необхідно підійти до розгляду складних туристичних походів.

Насамперед (спортивний) туризм, незважаючи на свій офіційно досить молодий вік – один із наймасовіших видів спорту. Вже тільки цей чинник обумовлює організаційну складність туристичних походів і потребує ефективного вирішення проблеми безпеки на маршруті.

Самодіяльні спортивні походи останніх років поступово починають відрізнятися різко зростаючою технічною складністю й значними фізичними навантаженнями, що пов'язано з зростанням вимог до спортивного у цілому туризму, так і з проведенням походів у більш складних природних умовах.

Завдяки вдалому поєднанню чинників спортивності, колективізму, пізнання, великої відповідальності набуває зараз туризм й у студентському середовищі. Слід відзначити, що як правило, у студентські роки туристи-спортсмени виходять на рівень походів найвищої категорії складності (на рівень великого туризму). Однак, досягнувши відмінної фізичної форми, володіючи технічними навичками й прийомами, вони не мають ще дуже важливого для згаданого виду спорту комплексу якостей, який називається мудрістю. Саме у цей період дуже важливо озброїти молодого спортсмена досить загальним й ефективним інструментом, що дозволяє широко репрезентувати проблеми, гнучко міркувати, правильно оцінювати свої можливості, орієнтуватися й приймати рішення у складних, досить критичних ситуаціях.

Ми перерахували основні, але далеко не всі чинники, які вимагають при підготовці й проведенні складних туристичних походів вирішення великого комплексу досить складних проблем. Й усі ці проблеми вимушена вирішувати група (учасники походу) самостійно і, як правило, у короткий термін часу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У практиці як самодіяльних туристичних походів, так і планових, деякі, навіть дуже важливі проблеми не усвідомлюються чи вирішуються методом їх ігнорування, що й призводить інколи до трагічних наслідків. Системний підхід, який отримав у останні роки широке розповсюдження при опису й аналізі різноманітних об'єктів та подій, а також у практиці організації й управління, дозволяє учасникам уявити поход як складну систему взаємопов'язаних заходів та подій, спрямованих на досягнення деякого комплексу завдань; врахувати множину чинників найрізноманітнішого характеру, що безпосередньо впливають на успіх походу, виділити з цих чинників найважливіші, з зваженням на мету походу; вибрати прийнятну організацію та ефективне управління; правильно враховувати вплив зовнішнього середовища.

Усвідомлена організація та розгляд походу як складної системи дозволяють чітко збагнути й досягнути тих інтегральних якостей системи, котрі, власне, й роблять можливим доведення усього комплексу поставлених завдань, а проведення походу потрібною мірою безпечним. При планування й підготовці походу важливо мати узагальнені й зручні методи, які дозволяють випробувати групу у складних умовах навколишнього середовища, визначити

організацію (структуру) походу, вибрати управління, зрозуміти, на що можна і на що не можна сподіватися, приймаючи те чи інше рішення.

Велика кількість завдань, що виникають при підготовці до походу та й у поході, можуть бути уведені до відповідної схеми оптимізації. Методи оптимізації – далеко не єдині, що можуть бути залучені до вирішення складних проблем підготовки до походу. Для більшості завдань характерні багато критеріїв та наявність невизначеностей. У процесі їх вирішення неминучим є конфлікт, при якому задоволення супротивних вимог неможливе без компромісів.

Аналіз й вирішення основних проблем проведення туристських походів з позиції системного підходу, практичне застосування апарату теорії дослідження операцій дають можливість учасникам походу з'ясувати, як це робити, коли необхідним є ризик й коли він не виправданий.

Запропонована робота не претендує на глибину викладення і є по суті введенням у поставлене коло питань.

Метою роботи є показ можливості й доцільності системного розгляду проблем організації (спортивної) туристичної мандрівки й збудити у туристів інтерес до цього підходу. Використання системного підходу ми розглядаємо стосовно походів, що проводяться дуже часто у вкрай жорстких кліматичних умовах, у зв'язку з чим, проблеми організації й безпеки тут стоять найгостріше. До того ж саме у цих різновидах мандрівок автори накопичують значний досвід, який дає право виступати із власними міркуваннями.

Спортивна мандрівка – це цілеспрямована діяльність групи людей, його учасників. Системний же підхід вимагає можливо більш точного й повного визначення призначення й мети системи. Але саме меті мандрівки – цій найважливішій характеристиці того корисного ефекту, заради котрого вона організується й проводиться, – нерідко приділяється дуже мало уваги.

Реально при достатньо ретельній підготовці походу група не може обмежитися однією-єдиною метою мандрівки. Група повинна розглядати цілий комплекс завдань, причому не просто їх сукупність, а систему, й також оцінювати їх значущість з точки зору головної мети походу, узгодження окремих завдань – інтересів учасників, виділення необхідних ресурсів для досягнення тієї чи іншої меті. Якщо така робота не буде проведена при підготовці до походу, на маршруті можливе виникнення протиріч, непорозумінь щодо дій керівника, неузгоджень у діях учасників, іншими словами, не буде забезпечена ефективна поведінка групи на маршруті, не будуть закладені основи безпечного проведення мандрівки.

Окремі завдання, безумовно, впливають на ефективність поведінки групи та її стійкість як системи. Вони можуть конкурувати з головними завданнями мандрівки, можливе й зіткнення завдань, що призводить до втрат цілеспрямованості групи й до виникнення аварійної ситуації чи зриву мандрівки. В інтересах усієї групи окремі завдання нерідко ігнорують або самі учасники, або керівники походу. Повне ж неврахування індивідуальних інтересів упродовж усієї мандрівки може призвести до небажаних наслідків – до зниження чи, навіть, втрати й зацікавленості учасників у досягненні головних цілей, порушенню взаємин у групі, накопиченню негативних емоцій й психологічної втоми.

Офіційні вимоги обмежують складність походів (а значить, і взаємодію групи із зовнішнім середовищем) у часі, відстані й технічних перешкодах. Перед миттєво розбуханою стихією можуть опинитися як групи досвідчених туристів, здатних протистояти впливові середовища, так й групи новачків, цілеспрямована поведінка котрих у цих умовах порушується середовищем.

Складність вирішуваних у поході завдань, жорсткість умов й технічна складність маршруту вимагають й ретельної підготовки до походу.

Підготовка до походу – це перший етап цілеспрямованих дій групи, і починатися він повинен із визначення мети походу, з'ясування інтересів учасників, узгодження цих інтересів.

На підставі уявлення походу як системи взаємопов'язаних подій, ми повинні розглядати похід в усіх стадіях. Тільки при такому підході можливо охопити й правильно оцінити все коло проблем, пов'язаних із мандрівкою, точніше уявити зовнішнє середовище й усвідомити

його роль, повніше визначити структурно-функціональні характеристики походу й зрозуміти її динаміку, прогнозувати успіх.

Етапи походу – це взаємопов'язані частини єдиного цілого, стадії цілеспрямованої діяльності, у результаті котрої досягається якісно новий стан. Нам вважається, що доцільно виділити три етапи підготовки до походу.

Перший етап. Цей етап повинен розглядатися не як просте народження ідеї мандрівки й появи впевненості у її реалізації, а як активна діяльність при наймі одного з її учасників у формуванні узагальненої уяви про похід з урахуванням зовнішнього середовища у вирішенні певних завдань, як вибір та вивчення району походу, визначення його головних цілей, макроструктури, основних ресурсів, а також у взаємному узгодженні цих рішень. На цьому етапі вперше створюється модель (відображення внутрішніх характеристик походу й зовнішнього середовища), котра у процесі підготовки буде розвинута (можливо змінена), уточнена і конкретизована, а у процесі проходження маршруту реалізована усією групою. Діяльність групи на тому чи іншому етапі залежить від уявлень про похід, вироблених на попередніх етапах, простими словами, модель походу є фактично вихідною інформацією для діяльності групи, а значить, її основою її організованості.

Другий етап. Основні завдання другого етапу – комплектування групи, розподіл обов'язків, конкретизація й узгодження мети походу, встановлення структури й вибір управління. У результаті вирішення перерахованих завдань буде сформована цілеспрямована організована група.

Третій етап. На цьому етапі проводиться детальне вивчення середовища (природних умов району мандрівки), планується маршрут, відшукуються чи створюються усі необхідні ресурси й проводяться колективні тренування, зокрема відпрацьовується злагодженість групи, оформлюються маршрутні документи. Результатом діяльності групи на цьому етапі є повна й готовність до виходу на маршрут.

Формування групи. Учасник, котрий приєднується до складу групи, у своїх діях відштовхується від того уявлення про мандрівку, котре у нього сформувалося до цього моменту часу на основі попередньо отриманих знань про похід, власного досвіду та власних інтересів, а також на основі своїх поглядів та переконань щодо загальних завдань мандрівки. Ймовірності досягнення цих завдань й можливих для них способів дії. Природно, що ці уявлення у різних учасників можуть не збігатися. Єдине для всіх учасників уявлення про похід – основа цілеспрямованої ефективної діяльності групи, першочергове й найважливіше завдання підготовки до походу.

Готуючись до походу, групі важливо вже заздалегідь мати вихідну досить загальне й конструктивне розуміння (базову модель) мандрівки, яка відбудеться, щоб на її основі розгорнути цілеспрямовану діяльність. Ця вихідна базова модель повинна стати основою майбутньої конкретної уяви про систему «похід», повинна дозволяти експериментувати з нею, вирішувати завдання вибору найкращого рішення, оцінювати рішення й у той же час враховувати характер мандрівки.

Розмаїття індивідуальних якостей породжує широкий спектр інтересів учасників. Особисті інтереси учасників можуть бути задоволені тільки у рамках системи обмежень, пов'язаних із завданнями мандрівки, її макроструктурою й середовищем, тобто характеристиками походу, отриманими на його першій стадії.

Якщо потенційний учасник приймає цю систему організації і відповідає їй, він стає дійсним учасником походу. **Конкретизація й узгодження інтересів у межах вказаних обмежень – одне із завдань другого етапу підготовки походу.**

Другий етап з огляду на значущість й першочерговість завдань є найбільш важливою й відповідальною частиною підготовки походу. На цьому етапі повинні бути вирішені фактично всі основні питання організації. Для групи, котра тільки формується, це – складна проблема.

Самодіяльні походи вищої категорії складності організовуються, головним чином, на основі особистого досвіду учасників, набутого у попередніх мандрівках із максимально

можливим використанням ресурсів цих походів. Причому нерідко основу групи, що формується становить досвідчений, злагоджений у минулих походах колектив. Від системних властивостей цього колективу, ресурсів, індивідуальних якостей учасників, а також від завдань й зовнішнього середовища залежить вибір способів вирішення завдань другого етапу й у першу чергу – комплектування групи й розподілу обов'язків.

Намагання досягнути найбільших результатів (максимального успіху) вимагає правильного й ретельного розподілу обов'язків й узгодження інтересів на всіх рівнях і на всіх етапах мандрівки. Але й цього ще недостатньо для узгоджених дій усього колективу. Дійсно, факт, що в учасників групи є спільні завдання, не означає, що у них не буде протиріч, наприклад, з приводу вибору ресурсів й способів досягнення цих завдань. Крім того, у процесі мандрівки можуть почати діяти чинники, котрі призведуть до доволі байдужого ставлення стосовно досягнення спільної мети. Такі явища спостерігаються переважно у молодих туристів при недостатньо повному та глибокому усвідомленні учасниками головних завдань та особливостей мандрівки, при недоврахуванні ролі зовнішнього середовища, при появі в учасників на маршруті фізичної, холодової чи психологічної втомленості.

Конфлікти, безперечно, впливають на спортивні результати й безпеку мандрівки. Щоб припинити чвари й забезпечити нормальні взаємини впродовж усього походу, організація у групі й, зокрема, управління (керівництво) повинні бути гнучкими й динамічними.

Таким чином, успіх створення цілеспрямованого колективу (команди) залежить як від усвідомлення й розуміння учасниками завдань і характеру походу, так і від вирішення організаційних проблем – розподілу ресурсів на групові й окремі завдання, вибір способів досягнення цих завдань, створення організаційної структури й формування управління.

Цінною властивістю програмного управління є той факт, що воно може бути легко формалізоване й чітко сформульоване, а потім на цій основі можуть успішно вирішуватися завдання оптимізації поведінки групи. У цьому плані програмне управління можна вважати найзручнішим видом управління. Але, на жаль, у складних, заздалегідь непередбачених ситуаціях, а саме такі у поході неминучі, програмне управління може виявитися не тільки неефективним, але й недієвим і, як вказувалося раніше, навіть небезпечним. У туристичних колективах із набуттям досвіду окремих їх членів командне управління може бути послаблене завдяки автономним тенденціям. Ефективною протидією цим небажаним процесам може стати релаксивне управління.

Рефлексивне управління складніше програмного, оскільки в його основі лежить уявлення про можливу поведінку керованих індивідів й передбачення реакцій на певні стимули.

Особливе значення для спортивного туризму має адаптивне управління. Це основний вид управління у складних ситуаціях. Його доцільно застосовувати у групах, скомплектованих із досвідчених учасників, але таких, що не мають достатньої схоженості. Адаптивне управління дозволяє обійтися групі без суворого ділення на керівну та керовану частину, що має велике значення у колективах людей, які займають досить високе положення у спорті та суспільстві. Основою адаптивного управління є пристосування. Від учасників цей вид управління вимагає великого досвіду й активності, свідомості, розуміння завдань та характеру походу, досить високої чутливості до змін оточення. Тільки при цих умовах можливі ефективні взаємно доповнюючі, самостійні дії учасників, що відповідають конкретній ситуації та спільній меті.

Туристичні групи найширше використовують командне управління. Це пов'язано насамперед з його доступністю, ефективністю у стабільних чи знайомих умовах середовища, оперативністю у конфліктних ситуаціях. У таких організаціях джерелом й стимулятором керованих впливів є керівник походу.

Таким чином, на керівника у поході лягає набагато більше загальне навантаження, ніж на рядових учасників. У зв'язку з тим, що керівник виконує функції ініціювання, стимулювання і координації у поході, від нього вимагають й більшої активності.

Розподіл функцій управління між учасниками сприяє більш активному й глибокому вивченню району мандрівки, особливостей природних умов, виховує самостійність та ініціативу й у кінцевому випадку активізує і вдосконалює процес накопичення досвіду учасниками.

Ретельне відпрацювання програми поведінки групи на маршруті, зокрема планування маршруту, також може суттєво спростити керівництво групою.

Наведена вище модель спільноти дозволяє розглядати учасників походу як свідомих (у зв'язку з ставленням до особистих й суспільних інтересів) і рівноправних індивідів й допускає можливість колективного прийняття рішень у групі. Ці властивості моделі роблять її зручною для застосування у походах вищої категорії складності, у яких досвід та особисті якості учасників відіграють першочергову роль у досягненні успіху. Командне централізоване управління неминуче послаблює власну поведінку учасників, стає меншою мірою таким, котрому віддають перевагу в таких мандрівках. І навпаки, децентралізація управління й можливість колективно приймати рішення дозволяють кожному учасникові розкрити себе, проявити свої якості, багатство туристичного досвіду й тим самим сприяти успішному проведенню походу.

У злагодженій спільноті, групі як може допускатися деяка кількість учасників, які не зважають на загальні інтереси (егоїстів), при цьому створюються небажані переважання у групі, а похід (як система) в цілому починає втрачати стійкість, і, зокрема, знижується його безпека.

У повсякденному житті людина є членом одночасно декількох систем і перш за все таких, як «виробництво» і «сім'я». Ці системи відрізняються, як правило, потужними внутрішніми зв'язками, що не дозволяють своїм елементам витратити ресурси на стороні. Під час підготовки до походу зароджується нова система «похід», життя якої можливе лише тоді й тільки тоді, коли на деякий проміжок часу (період проведення походу) серед складових її елементів (учасників походу) встановлюються зв'язки, які перевищують (переважають) зв'язки з іншими елементами інших систем.

Період підготовки до походу – це фактично період конкуренції між системами «виробництво», «сім'я», з одного боку, і системою, що тільки-но зароджується – «похід» – з другої. Чим складніше похід, чим гірше до нього підготовлений учасник, тим раніше й більшою мірою він повинен почати виділяти свої ресурси на систему «похід».

Ефективність поведінки елемента «учасник» фактично на усіх етапах походу залежить від взаєморозуміння й поведінки елементів «не учасник» у системах «виробництво» і «сім'я». Якщо взаєморозуміння не буде й учасник не зможе виділити необхідні ресурси на підготовку до походу, він виявиться у системі «похід» егоїстом. Від того, як (якою мірою і як своєчасно) відбувається перебудова зв'язків учасника в усіх системах, членом котрих він є, тобто від взаєморозуміння й підтримки близьких у сім'ї і керівництва на виробництві, залежить як технічна, так і фізична підготовленість до походу окремого учасника, його емоційно-психологічний стан, загальна готовність усієї групи, а значить, успіх походу та його безпека.

Планування маршруту. Як було вказано вище, стратегія жорсткого маршруту для району із вкрай несприятливими кліматичними умовами неефективна. Недоцільним є жорсткий маршрут і у тому випадку, коли знання групи про район мандрівки обмежені, наприклад, при першому проходженні. При підготовці до таких походів необхідно проробляти й приймати вихідну не лінійну маршрутну смугу, у межах котрої група здійснюватиме свій рух. При цьому планування маршруту стає важливим та складним завданням.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку

1. Зараз накопичений значний досвід з усіх різновидів мандрівок. Інколи цей досвід має унікальний характер, може бути ефективно використаний в інших галузях діяльності. Але, незважаючи на це, дві особливості – вузькість підходу та неорганізованість (непорядкованість) знань – не дозволяють хоча б певною мірою (більш-менш повно) використати цей накопичений досвід.

2. Незважаючи на величезну кількість знань та їх неорганізованість корисний інформаційний ресурс команди, що визначає її здатність розпізнавати ситуації і керувати ними, прогнозувати подію, виявляється замалим і не дозволяє роботи цілеспрямований ефективний вибір.

3. Вузькоспеціальна обмежена точка зору (з позиції одного виду мандрівок) на такі загальні проблеми, як комплектування групи, формування організації, забезпечення безпеки тощо, не дозволяють до кінця зрозуміти процеси та механізми, що діють у спортивному поході, визначити усі можливі групи.

4. У (спортивному) туризмі спостерігаються інтенсивна спеціалізація та диференціалція. Але цей процес йде не на основі спільності й впорядкованості, а завдяки громіздкості, неможливості охоплення у цілому та складності явищ. У зв'язку з цим, багато важливих проблем вирішують нерідко методами обмеження та ігнорування.

5. В одній статі неможливо навіть коротко розглянути з позиції системного підходу усі проблеми організації й проведення (спортивних) походів. враховуючи власний досвід, набутий у пішохідних та велопоходах, ми розглянули ту частину питань, якій, як правило, не приділяють належної уваги при підготовці походів, але від вирішення котрої фактично залежить успіх й безпека походу.

6. Особливий інтерес становить розгляд із позицій системного підходу складного комплексу проблем, які бувають при проходженні маршруту. Єдиний підхід у цьому випадку особливо необхідний, оскільки проходження маршруту є основною стадією (спортивної) походу й по суті справи реалізацією усіх питань, що виникають при організації й підготовці походу.

Список літератури

1. Саати Т. Целочисленные методы оптимизации и связанные с ними экстремальные проблемы. – М. : Мир, 1973. – С. 9.
2. Ланге О. Оптимальные решения. – М. : Мир, 1967. – 345 с.
3. Дружинин В В. Проблемы системологии / В. В. Дружинин, Д. С. Конторов. – М. : Наука, 1976. – С. 123.
4. Акофф Р. О целеустремленных системах / Р. Акофф, Ф. Эмери. – М. : Мир, 1974. – 560 с.

ОРГАНИЗАЦИЯ И ПОДГОТОВКА К СЛОЖНЫМ ТУРИСТИЧЕСКИМ ПОХОДАМ С ПОЗИЦИИ СИСТЕМОГО ПОДХОДА

Николай ГОРБЕНКО

*Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди*

Аннотация. В работе рассмотрены различные аспекты организации сложных туристических походов.

Ключевые слова: организация, спорт, походы, системный подход.

THE ORGANIZATION OF THE CHILDREN AND YOUTH TOURIST JOURNEY DUE TO THE SYSTEMATIC APPROACH

Mykolay GORBENKO

Annotation. The various aspects of the organization of the children and youth (sport) tourist journey are investigated. The systematic approach is used as the important issue of solving the problem.

Key words: organization, children and youth tourist journey, systematic approach.